

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך נד, תשס"ג-תשס"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אליקים רובינשטיין

תחיית הלשון העברית באספקלריית התעודות שלהי התקופה העותמאנית וראשית המנדט

נתן אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב–תרפ"ב (1881–1922), אסופות ומבואות בלשון, ו, בעריכת מ' בר־אשר, הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ד, יד + 260 עמ'

ספרו של ד"ר נתן אפרתי עניינו התפתחות הדיבור העברי כפי שהוא משתקף בתעודות התקופה. דומה שלא במקרה חופף לוח הזמנים של הספר את חייו של אליעזר בן־יהודה בארץ ישראל: ארבעים שנותיו בארץ הפכו, ובמידה רבה של צדק, לסמל לתחיית הדיבור העברי.

מסופקני אם יהיו רבים שיחלקו על כך שתחיית הלשון העברית, הפיכתה ללשון עם, לשון מדוברת בקרב כלל הציבור, לשון המשמשת בכל תחומי החיים, מיום־יום עד מדע, היא נס גלוי, פרי ההתחדשות הציונית ותקומת ישראל בארצו. נס זה לא באחת ירד אלינו כמן משמים. הוא נבנה על תשתית של לשון כתובה וחיה בכתיבתה לאורך אלפי שנים. מחברי הספרות התורנית רבת האנפין לאורך דורות על דורות, הפייטנים והמשוררים, ובמאות האחרונות סופרי הספרות העברית החדשה, הגם שעברית לא הייתה ככלל שפת דיבור, כתבו אותה באורח שוטף וקריא. מאז שנות השמונים של המאה הי"ט הצטרפה לכך האידאולוגיה הציונית־יישובית שכלל אידאולוגיה נזקקה לנושאי דגל ולמגשימי חלום; תוצאתה היא אותו נס, אותה מציאות של עברית חיה שבשביל דורנו דהאידינא הוא עניין מובן מאליו שאין בולשים אחר מקורותיו.

אמרתי דורנו דהאידינא, ולא בכדי: זכורני, עוד בשנות החמישים בהיותי תלמיד בית הספר היסודי בגבעתיים, ורוב חברי בני עולים שרידי השואה, צעק ילד אחד מבני כיתתי לאמו בחמת זעם: "תפסיקי לדבר אליי בהונגרית הזאת, אני לא אענה לך". כאמרתו של אפרים קישון זו הייתה ארץ שבה "לומדת האם את שפת האם מפי בניה". אבי עליו השלום, שלימד עברית בהתנדבות לעולים מספרי "אלף מלה ומלה" מאת אהרן רוזן, החדיר באותן שנים לשני בתי כנסת

גבעתיים את ההברה הספרדית. הוא עצמו היה פליט שואה, אך כשנתוודע אל אמי בתל-אביב בקיץ תשי"ה (1945), נשא חן בעיניה כיוון שידע לצטט על-פה את ביאליק וטשרניחובסקי. אמי עצמה, שעלתה ארצה עם משפחתה כילדה קטנה בשנת תרפ"ב (1922), השנה שבה נחתם סיפורו של הספר דן, הייתה בוגרת בית הספר לבנות בנווה צדק וגימנסיה הרצליה בתל-אביב. העברית שבפיה הייתה צברית ללא שמץ מבטא זר, וכל הווייתה הייתה עברית ארץ-ישראלית, ועל כך מעידים מכתבי המשפחה משנות השלושים.

נתן אפרתי תיעד במיומנות – בהמשך לעבודות היסטוריות חשובות משלו, שעניינן היישוב בארץ במאה הי"ט ובחלק הראשון של המאה העשרים – את החלק ה"מוסדי" של תחיית הלשון. נפרסת לפני הקורא גלריה עשירה של אנשי לשון – פעמים תרתי משמע, כי לשונם עשויה להיות חדה. תחיית הלשון הייתה מלווה בלבטים ובמאבקים, מהם ענייניים ומהותיים ומהם מוסדיים ואישיים. במאבקים המהותיים נכללים שאלת המבטא (ההברה הספרדית או האשכנזית), הנושאים הכרוכים בחידוש מילים, וכמובן מלחמת הלשונות – השאלה באיזו לשון ילמדו בטכניון בחיפה ניטשה עם היווסדו. לצדם היו המאבקים המוסדיים והאישיים, בין חכמי ירושלים לבין עצמם, ביניהם לבין המורים (שמטבע הדברים ראו עצמם בני הסמכא ונושאי בשורת התחייה לתוך כיתות בית הספר, ומהן אל הבית והרחוב), בין כל אלה לבין הסופרים העבריים בחוץ לארץ, כל דמויות התרבות והספרות של תקופת התחייה מביאליק ועד דוד ילין. בולט כמובן בן-יהודה, שגם מתוך הספר עולות בבירור ייחודיותו ותרומתו. ועד הלשון, אביה מולידה ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, ואגודת המורים היו הגופים המוסדיים החשובים, שתרומתם להצלחת תחייתה של הלשון, כפי שכותב מחברנו, הייתה מכרעת.

יש עניין היסטורי ותרבותי גדול במערכת היחסים הנפרסת לעינינו בספר – למשל, בביקורתם של אישי ספרות כחיים נחמן ביאליק וכש"י עגנון הצעיר על דרכו של בן-יהודה, וכמותם מאנשי החינוך והרוח ביישוב כר' אליעזר מאיר ליפשיץ, ועל כגון דא כבר אמרו: "קנאת סופרים תרבה חכמה".

נס תחיית הלשון נישא על גבי רוח גדולה של חיבת ציון – מבשרת התנועה הציונית – ושל התחדשות היישוב העברי בארץ. לאדם בן ימינו קשה אולי ללבוש את בגדי העשורים האחרונים של התקופה העותמאנית כדי להעריך זאת נכונה. כל הוויכוחים והמאבקים התקיימו בצלו של שלטון קשה, במקום רגיש באימפריה העותמאנית, שלטון שככל שנחלש, נעשה עוין ליישוב היהודי, והדברים אמורים בוודאי בשנות מלחמת העולם הראשונה, שנים של גירוש, רעב, חולי ומוות.

התקופה האחרונה המתוארת ומתועדת בספר היא ראשית המנדט הבריטי והישג ההכרה בלשון העברית כלשון רשמית. התחייה הייתה לא רק לכלל שפת אומה אלא גם לשפה מוכרת משפטית במה שעתיד להיות מדינת ישראל שבדרך.

הספר, שראה אור בסדרת אסופות ומבואות בלשון בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, בא למלא חלל בתיעוד אחד המרכיבים המרכזיים בתקומת ישראל, כפי שכותב פרופ' משה בר-אשר, נשיא האקדמיה ללשון העברית בפתח דבר: "מעשה מונח ספרו של אפרתי בפני כל מי שמבקש ללמוד פרק חשוב בתולדות עמנו ובתולדות לשוננו במאה ועשרים וחמש השנים האחרונות, ומי שיידרש לו ימצא נשכר".

בעתיד יבואו מן הסתם, ככל שהדבר ניתן, מחקרים משלימים מתוך עדויות בנות התקופה על המציאות היום-יומית של ההווה הלשונית היישובית. מן הספר פינה ויתד למחקרים כאלה.